

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2015

Výuka romštiny v Rakousku

Abstract:

The text summarizes the information on the situation of Roms and Romani in Austria with a special focus on the use of Romani in education. Beginning with the overview of the sociolinguistic situation of the different Romani dialects used in Austria, it continues with describing the position of Romani pupils from the different Romani speech communities in the Austrian education system. The article gives the overview of initiatives taken in Austria to promote and support Romani and its use in education including the latest initiative – the implementation of the international QualiRom project which focused primarily on the production of Romani teaching materials as well as on teacher training. Pointing out the status of Romani as a dominated, stigmatized minority language and the absence of infrastructure that would support Romani in education, the author concludes that despite certain developments, vis-a vis the framework conditions essential for the preservation of the language, the symbolic character of Romani teaching activities in Austria is rather obvious.

Key words:

Roms, Romani, Austria, sociolinguistic situation, Romani teaching, education, European language policies

¹ Autor působí jako ředitel Oddělení pro výzkum plurilingvismu (Plurilingualism Research Unit) v rámci Jazykového centra na Univerzitě ve Štýrském Hradci (Karl-Franzens-Universität Graz). E-mail: dieter.halwachs@uni-graz.at

Romština se v Rakousku v minulosti nevyučovala a má v příslušných kontextech pouze omezené funkce, pokud vůbec nějaké. Je tomu tak především kvůli nedostatku psaného materiálu, který je důsledkem marginalizované pozice mluvčích romštiny v Rakousku: stigmatizovaným a marginalizovaným skupinám schází politická moc nutná pro vytvoření hospodářských a kulturních mocenských center. Standardy, které se implementují a institucionalizují jako společný úřední a vyučovací jazyk v příslušné mocenské oblasti skrze vzdělávací systém, se vyvíjí téměř výhradně právě v takových centrech. Vůči jiným varietám standardního jazyka, stejně jako varietám jiných jazyků, je standardní jazyk obvykle v dominantním postavení a variety nebývají součástí vzdělávacího systému. V nejlepším případě se využívají jako pomocné jazyky ve výuce, například když se mluvčí takových variet učí standardní podobě jazyka.

Jakožto vyučovaný jazyk je romština v podobné situaci. Protože je sama stigmatizovaná, stejně jako její mluvčí, uznávají ji jako nezávislý jazyk jen jednotliví akademici. Vzdělávací politika tedy tento jazyk nebere vůbec v potaz. Dodnes se považuje spíše za překážku ve výuce než za předmět, který by bylo záhodno vyučovat. Pouze díky snahám samotných Romů, kteří usilují o emancipaci mimo jiné s pomocí svého původního jazyka, a díky nárůstu vícejazyčnosti a pluralizace společností, k nimž dochází v druhé polovině 20. století, byla romština ve vzdělávacím systému uznána, ovšem jen v omezené míře.

Výuka romštiny je otázkou spíše politickou.² Podle nevládních organizací bývá integrace dějin, kultury a jazyka jimi reprezentovaných skupin do vzdělávacího systému jedním z aspektů politické emancipace od většinové společnosti, její historiografie, kultury a jazyka. Pozitivní reakce na požadavky integrovat romštinu do školních osnov však většinou nepřesahují deklaratorní úroveň. Romštině ve škole vymezují marginální postavení a spojují ji s výukou o historii a kultuře Romů. Kritéria kvality výuky, jsou-li vůbec nějaká, jdou obvykle stranou a za zásadní se považuje už samotná skutečnost, že vůbec nějaká výuka probíhá. Kurzy romštiny se obvykle nabízejí mimo hlavní výuku jako volitelný předmět, a v závislosti na jejich koncepci se zaměřují například na posilování pocitu skupinové příslušnosti, sebeúcty a sebevědomí. Podobné aktivity se sice obvykle počítají mezi snahy o záchranu jazyka, mnohem realističtější je ale chápat je v tomto kontextu jako nástroj oslabování procesu jazykové směny, respektive jeho prodlužování. Jak uvádím výše, jedná se o aktivity motivované politicky a výuka romštiny realizovaná na základě těchto iniciativ je záležitostí především symbolickou. Se systematickým užíváním romštiny při výuce dětí, pro které je romština jazykem jejich socializace, za účelem získání základní gramotnosti, se ve vzdělávacím systému nesetkáváme – ani v Rakousku, ani

² Priorita politiky je patrná na většině evropských iniciativ podporujících integraci původních menšinových jazyků do vzdělávacího systému.

nikde jinde. Takový přístup by přitom představoval z pedagogického hlediska jediný rozumný důvod pro začlenění romštiny do běžných školních osnov, a to hned od počátku školní docházky.³

Stejně jako tomu je v případě jiných marginalizovaných, nestandardizovaných menšinových jazyků, i zde se vzdělávací systém založený na dominantních jazycích potýká s různorodostí na úrovni:

- variet menšinového jazyka,
- jazyka socializace žáků,
- vícejazyčnosti žáků.

Různorodost se také obvykle pojí s:

- rozdíly v jazykové kompetenci jednotlivých žáků,
- potížemi vyplývajících z odlišných až rozporných jazykových postojů rodičů.

V prostředí monolingvních státních vzdělávacích systémů je přitom různorodost i odlišnost vnímaná jako problematická, nebo je rovnou pokládána dokonce za bariéru v procesu učení.

Rakouská romština

Rakouská romština sestává z několika odlišných variet skupin mluvčích, kteří do Rakouska přišli ve třech velkých migračních vlnách. Za první imigranty se pokládají sintští a burgenlandští Romové. Variety obou těchto skupin představují, spolu s lovárskou romštinou, jejíž mluvčí přišli na území Rakouska v rámci olašské migrace na přelomu 19. a 20. století, takzvané původní variety, tedy dialekty romských skupin, které na rakouském území pobývají dlouhodobě. Ke značnému nárůstu plurality romských dialektů na území Rakouska pak došlo v důsledku migrací z východu na západ ve druhé polovině 20. století. Od té doby se mezi rakouské Romy počítají také mluvčí arlijské, gurbetské a kalderašské romštiny a dalších, kteří společně obohacují rakouskou romštinu a rakouskou kulturní diverzitu. Tyto skupiny mluvčích jsou mnohojazyčné – vedle němčiny a romštiny patří do jejich kolektivního repertoáru také jazyky jejich původních domovin.⁴

Plurilingvismus dětí pocházejících z jazykových komunit rakouských Romů se výrazně liší, od několika případů výlučné znalosti romštiny přes rozličné kombinace romštiny, jazyků zemí původu, jiných rakouských menšinových jazyků⁵

3 Takový přístup by odpovídal doporučením UNESCO, které měly za cíl vymýtit analfabetismus skrze výuku v mateřském jazyce nebo s jeho pomocí (UNESCO 1953).

4 Detailnější pojednání o Romech a romštině v Rakousku viz Halwachs (2005).

5 Chorvatsky a maďarsky se mluví v Burgenlandu; tím se rozvíjí vícejazyčnost burgenlandských Romů. (Pozn. red.: O jazykové situaci této skupiny viz též článek stejného autora v RDŽ 1994/1.)

a němčiny až po výlučnou znalost němčiny. Mateřským, respektive socializačním jazykem těchto dětí je romština nebo němčina; socializace v jiných jazycích je u nich výjimečná.

Jak jsem již naznačil, žáci, kteří neovládají němčinu, jsou v rakouském vzdělávacím systému považováni za velmi problematické. Skutečnost, že se obvykle jedná o děti přistěhovalců, situaci dále komplikuje. Jejich socializační jazyky, vyplývající z jejich společensko-kulturního zázemí, stejně jako jazyky zemí, ze kterých pocházejí, mají velmi daleko k tomu být považovány za prestižní. V očích většiny německy mluvících Rakušanů patří mezi kulturně naprosto nevýznamné, stigmatizované skupiny. Romští žáci, kteří umí německy, a zvláště pak ti, kteří jsou v němčině socializováni, naopak přesně odpovídají jednojazyčnému základu rakouského vzdělávacího systému, stávají se - více či méně integrovanou - součástí hlavního společenského proudu. Jejich přínos pro kulturní diverzitu Rakouska i jejich možný ekonomický přínos plynoucí z jejich vícejazyčného základu, nicméně vzdělávací systém z velké části ignoruje. Jedná se o přístup, který je nezodpovědný jak s ohledem na budoucnost samotných těchto dětí, tak i ve vztahu k intelektuálnímu potenciálu Rakouska.

Žáci, kteří ovládají některou z takzvaných původních variet (burgenlandskou, sintskou a lovárskou romštinu), jsou socializováni nejčastěji v němčině. Dvojazyčnou socializaci v němčině a romštině nelze vyloučit, ale je výjimečná, stejně jako není mezi těmito žáky běžná velmi dobrá znalost jiného jazyka než romštiny a němčiny.

- Děti mluvčích burgenlandské romštiny (mluvčí sami tuto varietu nazývají *roman*) se primárně socializují v němčině a romštinu neovládají buďto vůbec nebo jen omezeně. Jen nemnoho dětí, které se socializují v němčině, umí také romsky a používá ji v některých soukromých doménách. Burgenlandští Romové se společensky organizují od konce osmdesátých let a burgenlandská romština se stala pro mnoho z nich jedním z nejpodstatnějších znaků jejich romské identity. Povědomí o jazyku, které bylo tímto posílené, vedlo k tomu, že mluvčí vnímali klesající míru užívání jazyka jako ztrátu a z výuky romštiny se stal významný požadavek v kulturně politickém programu organizací, které tyto Romy zastupují.
- Sintská romština se rovněž užívá pro socializaci jen výjimečně. Nicméně Sintové na svůj jazyk nahlížíjí zcela jinak než burgenlandští Romové na svůj. *Rómanes*, jak Sintové svému jazyku říkají, je určen spíše – ačkoli ne výlučně – starším mluvčím, je tabuizovaným vnitroskupinovým markerem, a jako takový je třeba chránit jej před lidmi zvenčí a udržovat jej v tajnosti. Sintská romština je proto v podstatě „neviditelná“ ve veřejném prostoru, a tím pádem také v kulturním a vzdělávacím systému.
- Mluvčí lovárské romštiny čelí podobnému scénáři jako burgenlandští a sintští Romové. Lze sice předpokládat, že kompetentních starších mluvčích a mladších

„výjimek“ bude více než v případě jiných původních skupin, existuje nicméně silná tendence k de facto německé jednojazyčnosti se zbytkovou kompetencí v romštině. Zatímco jazyková kompetence a užívání jazyka jsou podobné jako v případě sintske a burgenlandské romštiny, v jazykových postojích zde můžeme pozorovat podstatné rozdíly: napříč generacemi lovářští Romové v Rakousku svůj jazyk vnímají jako součást romantizované minulosti „skutečného romství“ (*romanšago*) a jazykový posun k němčině jako nezvratný proces. Neexistují proto vážně míněné iniciativy, které by prosazovaly učení lovářské romštiny, ačkoli tato varieta byla kodifikována v kontextu iniciativy *Austrian Romani Project*.⁶ Její veřejné funkce jako „jazyka“ minulosti se omezují na prezentaci kulturního dědictví v písních, poezii, příbězích a podobně.

Romští žáci z autochtonního prostředí se socializují převážně v němčině, a pokud romštinu vůbec ovládají, pak jen velmi omezeně. Znalost romštiny i vícejazyčnost jsou naopak častější mezi dětmi z rodin s migrační historií. Bez zabíhání do větších detailů je možné rozdíly v jazykových postojích členů komunit, kteří (nebo, přesněji, jejichž předci) přicházeli do Rakouska od druhé poloviny 19. století dále, charakterizovat následovně:

- Pokud romština převažuje v běžné komunikaci v (širší) rodině, pak můžeme mluvit o udržování jazyka, aniž by takové jednání bylo vědomým aktem. Vedle toho je ale velmi časté cílené užívání němčiny jako dominantního jazyka, protože jde o jazyk, který nabízí šance uplatnit se v místní bohaté společnosti skrze vzdělávací systém a integraci na trhu práce. V podobných komunitách nebývá o výuku romštiny velký zájem. Někdy ji rodiče dokonce odmítají, protože děti romsky beztak umějí a výuka by si podle rodičů žádala další náklady, měla na vzdělání jejich dětí negativní vliv, a v důsledku by tak nepříznivě ovlivňovala i jejich společensko-ekonomické vyhlídky.
- Romštinu – pokud ji dostatečně dobře ovládají – používají romské nevládní organizace a jejich představitelé. Jedná se o projev etnokulturní identity v rámci aktivit ve prospěch společensko-politické emancipace, který současně odpovídá etno-folkloristickým požadavkům zábavního průmyslu v zájmu nejvyššího zisku.⁷ Právě v takovém kontextu se obvykle rozvíjí vědomí důležitosti používání romštiny a požadavky na její výuku.⁸

6 Viz: <http://romaniprojekt.uni-graz.at>

7 Jistě se jedná o legitimní postup, jenž se sice podřizuje určitým stereotypům, ale přesto je zásadním přínosem pro emancipaci a integraci Romů.

8 V tomto kontextu je nutné zmínit pragmaticko-monetární povědomí o jazyce založené na jazykově vymezené definici etnické skupiny v rakouském zákoně o menšinách a z toho plynoucí pravidla pro financování, tomuto tématu se ale nebudu dále věnovat. Takové „povědomí“ a jeho obecné podmínky nejsou typické jen pro Romy nebo jen pro Rakousko. Jedná se o obecný fenomén národní a nadnárodní evropské politiky vůči menšinám.

- Pokračující nebo dokončený proces jazykové směny se mnohdy vnímá jako ztráta, jen pokud se týká lidí, kteří jsou blízcí nevládní organizaci s definovaným kulturním povědomím. Tento pocit ztráty bývá původcem pozitivního povědomí o jazyku, které vede k aktivitám v zájmu jeho udržování a k zájmu o jeho výuku, jako tomu bylo v případě burgenlandské romštiny.
- Jestliže nejsou komunity ani jejich představitelé blízcí nějaké kulturně aktivní nevládní organizaci během nebo po přechodu na němčinu ve všech doménách, pak tento posun vede pouze k individuálním případům, kdy si mluvčí přejí romštinu uchovat. Zdá se, že společensko-kulturní asimilaci mnozí intuitivně považují za přirozený důsledek společensko-ekonomické integrace. Podobně jako je tomu u lovárštiny, se tak i ostatní dialekty romštiny stávají součástí minulosti, bez jakékoli podstatnější funkce v rakouském kontextu. Výuka romštiny je považována za postradatelnou a někdy je vnímána i jako překážka pro budoucí rozvoj dětí.

Tyto rozdíly v přístupu k jazyku jsou do jisté míry výsledkem jednojazyčného habitu evropských národních států a problémů, s nimiž se potýkají mluvčí menšinových jazyků, kteří v důsledku přirozené plurality své jazykové výbavy čelí standardům vzdělávacího systému založeným na homogenitě a uniformitě. Vzdělávací systém je přitom značně omezený v tom, jak se dokáže vyrovnávat s určitými nedostatky v sociálním prostředí žáků. Romské děti, které jsou společensky marginalizované v důsledku soustavné etnické stigmatizace a částečně také kvůli svému statusu přistěhovalců, mnohdy vyrůstají v prostředí, kde se nechte, podobně jako je tomu v rodinách společensky marginalizovaných Neromů. Základní dovednosti vzdělaných společenských vrstev – souvisejících s gramotností, knihami, čtením a předčítáním – jsou ve společensky slabších skupinách méně podstatné, zatímco ve vzdělaných vrstvách se prosazují a rozvíjí od útlého věku. Výsledný deficit mává vliv na vícejazyčné děti přistěhovalců, které neumí příliš dobře německy. Využívání etnicity pro vysvětlení a omluvu těchto nedostatků, které je ve zjednodušujícím politickém prostředí časté, není jen krátkozraké, ale také diskriminační a ponižující. Dětem upírá jakoukoli naději se alespoň přiblížit rovnosti ve vzdělávací sféře, ačkoli ta patří mezi jejich lidská práva.⁹

Rakousko uznává Romy jako národnostní menšinu od konce roku 1992, ale jejich jazyk je ve vzdělávacím systému jen sotva přítomný. Rakouské závazky vyplývající z přijetí Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin a Evropské charty regionálních či menšinových jazyků v tomto ohledu nepřinášejí skoro

⁹ Právě v této souvislosti bychom měli přistupovat kriticky k aktivitám, jako je Evropský rámec pro národní integrační strategie pro Romy do roku 2020. Sociální otázky by se měly řešit spíše v rámci „sociální strategie“ a vyhýbat se tak tomu, aby problémy sociálního rázu, které se týkají Romů i Neromů, byly etnicky rámovány a posilovaly tak etnické stereotypy a potenciálně i společenskou diskriminaci.

žádnou změnu.¹⁰ Skutečnost, že romština patří mezi jazyky chráněné v Rakousku Chartou v rámci části II na celém federálním území, se dosud stále přehlíží. Je otázkou, nakolik a zda vůbec se budou – především v případě romštiny – příslušné úřady řídit doporučením Komise ministrů Rady Evropy z 11. 3. 2009:

„(...) přijmout strukturovanou politiku v zájmu ochrany a propagace všech jazyků části II, především pak ve Vídni, a vytvářet příhodné podmínky pro jejich užití ve veřejném životě.“

Výuka romštiny v Burgenlandu

V souvislosti s výše uvedeným asi nepřekvapí, že rakouská vzdělávací politika a její implementace se soustředí v první řadě na autochtonní burgenlandskou varietu romštiny, které sice hrozí vymizení, ale zároveň má geograficky jasně vymezenou skupinu uživatelů.

Jediným formálním právním důsledkem, který z tohoto faktu vyplynul po uznání rakouských Romů jako národnostní menšiny, byl dodatek z roku 1998 k Zákonu o vzdělávání menšin v Burgenlandu z roku 1994:

Oddíl 6: Zvláštní jazyková opatření

§ 14. (1) V Burgenlandu: dodatečná výuka chorvatštiny a maďarštiny bude zajištěna podle poptávky na školách těch typů, které nebyly uvedeny v částech 2 až 4, zvláště pro občany Rakouska patřící k chorvatské nebo maďarské etnické menšině. Podobně bude zajištěno dodatečné vzdělávání burgenlandských Romů v romštině.

§ 14. (3) Jak definuje odstavec 1, chorvatština, maďarština a romština budou nabízené jako volitelné předměty na středních školách, speciálních školách a univerzitách [...]

Oddíl 7: Rada pro dohled nad vzděláváním

§ 15. Burgenlandská rada pro vzdělávání založí oddělení pro záležitosti [...] výuky chorvatského, maďarského a romského jazyka na ostatních školách.

Toto nařízení, v němž je romština třikrát zmíněna,¹¹ pouze umožňuje výuku burgenlandské romštiny jako volitelného předmětu na takových školách, které pro to vyvinuly potřebnou iniciativu a na kterých je o takovou výuku dostatek zájemců. Protože k tomu opatření neexistují žádné prováděcí předpisy ani další právní regulace, lze dovodit, že toto nařízení je jedním z výše zmíněných politicko-symbolických činů a že dalším krokům se sice nebrání, ale jsou ponechány náhodě. Jak naznačují pojmy jako

10 K Rámcové úmluvě viz <http://www.coe.int/en/web/minorities/home> [31. 3. 2016]; k Chartě viz <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/> [31. 3. 2016].

11 V právním textu se užívá obecný termín *romanes*, který se užívá v německy mluvícím světě, ale odkazuje jen na *roman* neboli burgenlandskou romštinu.

„nepovinný“ nebo „volitelný“ předmět, výuka burgenlandské romštiny je možná pouze v dobrovolných hodinách. S dostatečným počtem zájemců se takové kurzy otevírají, vždy ale po běžné výuce. Protože učitelů je nedostatek a schází také dostatečná infrastruktura a základní podmínky, organizace takových dobrovolných kurzů vždy závisí na společné snaze jednotlivců z dané etnické skupiny a ze vzdělávacího sektoru. Skutečnost, že se burgenlandská romština vůbec učí, je tak výsledkem jedné osobní iniciativy.

Burgenlandská romština na školách

Projekt Kodifikace a didaktizace romštiny začal v roce 1992 a vychází z iniciativy jediného člověka, a to Emmericha Gärtnera-Horvatha, tehdejšího člena organizace Verein Roma v Oberwartu / Felsőőru / Gornja Bortě / Erbě.¹² Díky ní došlo na spolupráci s lingvisty na Univerzitě ve Štýrském Hradci a k prvním výukovým aktivitám v roce 1997. Kurz burgenlandské romštiny si mohli poprvé vybrat účastníci nepovinného přípravného vzdělávacího kurzu nabízeného jako součást aktivit Verein Roma. Trvalo další dva roky, než se podařilo překonat administrativní a další překážky a než se výuka romštiny začala nabízet i na místních základních školách. Model se brzy rozšířil na nižší střední školy a také na sousedící základní školu v Unterwartu / Alsőőru / Dolnja Bortě / Tenu Erbě, kde byla naděje na určitou udržitelnost. O výuku romštiny tam projeví upřímný zájem tamní neromští obyvatelé. Unterwart je jednou z posledních částí Burgenlandu, kde pobývá větší počet mluvčích maďarštiny. Burgenlandská romština zde působila jako v jistém smyslu maďarštině blízká jazyková varieta, což k tomuto poměrně neznámému a stigmatizovanému jazyku postupně poutalo zájem jak maďarských učitelů, tak maďarsky mluvících žáků.

Přestože existuje potřebný právní rámec, další šíření podobných výukových aktivit na úrovni škol čelí nemalým obtížím. Zásadním problémem je zde již výše zmíněná absence jakékoli implementační strategie na straně správy škol spolu s nedostatkem zájmu veřejných orgánů, politické reprezentace i samotných Romů. Pro většinu činitelů, kteří o věci rozhodují, je politicko-symbolické naplnění požadavku na výuku romštiny dostatečné. Vedle toho se kurzy mnohdy nedaří naplnit, ať už vinou nízké porodnosti nebo kvůli široké nabídce jiných volitelných předmětů, které výuce romštiny konkurují.¹³

12 Region nazývaný „Wart“ je maďarskojazyčnou enklávou; jejím centrem je Oberwart. Toponyma jsou zde proto bilingvní: německy Oberwart, maďarsky Felsőőr. Chorvatské Gornja Borta a romské Erba se oficiálně neužívá.

13 V posledních letech nebylo vůbec možné třídy pro výuku romštiny sestavit – kvůli malému počtu potenciálních žáků a nedostatku zájmu o takovou výuku. Hlavním důvodem malého zájmu je především fakt, že většina rodin burgenlandských Romů již romštinu neužívá jako jazyk běžné komunikace. Řada rodin, na které projekty cílí, navíc patří mezi takzvaně znevýhodněné z hlediska vzdělání. Výuku romštiny proto mnohdy vnímají jen jako další školní zátěž. Někteří rodiče si rovněž myslí, že společenský vzestup jejich dětí zaručí výhradně znalost dominantního jazyka a že používání dominovaného jazyka je v procesu jejich vzdělávání dokonce překážkou. Takový jazykový postoj je mezi etnolingvistickými menšinami běžný.

„Úspěšnost výuky jazyků na školách nelze změřit pomocí číselných ukazatelů. Z posledních několika let máme tu zkušenost, že původní strategie, kdy jsme navrhovali učit *roman* ve formě nepovinných kurzů na tolika školách, na kolika to jen bylo možné, není vhodná. Odpolední volitelná výuka jazyka zkrátka nemůže soutěžit s fotbalem nebo hodinami tance.“ (d|ROM|a 31/3/2011, s. 22)

Z citovaného rozhovoru s vedoucím organizace Roma-Service¹⁴ vyplývá, že pouhé zařazení do výuky bez ohledu na kvantitu a kvalitu výuky, nemůže zaručit záchranu burgenlandské romštiny, která je již v této chvíli ohroženou varietou početně velmi malé a v rámci evropské romské společnosti izolované jazykové komunity:¹⁵

„V posledních letech jsme rovněž přišli na to, že jazyk nelze udržet pomocí jazykových kurzů a výuky na školách. Proto jsme nyní v Deutsch Kaltenbrunn organizaci kurzu romštiny změnili. Výuka je nyní vedená jako kurz vaření, který ale cílí na učení jazyka přímo v domácnostech – setkáváme se se členy všech generací, které v rodinách žijí, vaříme romská jídla a během komunikace používáme pouze *roman*.“ (d|ROM|a 31/3/2011, s. 22)

Neformální výuka burgenlandské romštiny

Jelikož je výuka burgenlandské romštiny iniciativou vzniklou zdola, za jejíž realizací stojí konkrétní nezisková organizace, úpadek volitelné výuky do jisté míry kompenzuje nabídka dalších aktivit. Tu poskytuje v první řadě RomBus. Ten začala v roce 2005 provozovat organizace Roma-Service, ve snaze rozšířit nabídku svých programů, jejichž realizaci na začátku procesu vlastní společenské aktivizace soustřeďovala a omezovala na region Oberwartu a jeho okolí, do co největšího počtu vesnic s určitou romskou komunitou.

RomBus umožňuje této organizaci pokrýt prostor celého Burgenlandu a sousedních regionů. Její pracovníci pravidelně navštěvují komunity a rodiny od vídeňské aglomerace po slovinské Prekmurje a od západu Maďarska až po oblasti sousedící s Burgenlandem na východě, tedy Štýrsko a Dolní Rakousy. RomBus je současně pojízdná služba a podpůrné centrum, knihovna a pojízdná učebna.¹⁶ Romům pomáhá se specifickými potížemi administrativního, sociálního a politického rázu, vedle toho ale nabízí časopisy, knihy, filmy a hudbu a v případě zájmu i možnost výuky burgenlandské romštiny. Takové kurzy se obvykle soustřeďují kolem jedné rodiny a jejích starších, jazykově kompetentních mluvčích, ke kterým se připojují

14 V roce 2004 došlo k převedení výukových aktivit z organizace Verein Roma na nově založený Roma-Service.

15 „Jazyk, kterým se mluví jen ve škole, je mrtvý jazyk.“ (Jihomaďarský anonym, konec 20. století)

16 RomBus byl v minulosti stereotypně spojován s kočovnou tradicí, což, stejně jako romantizace představy o profesionálních romských hudebnících apod., do určité míry poškozují romské snahy o emancipaci.

jejich sousedé, přátelé a další lidé z okolí, kteří projeví zájem se zapojit. Primárním jazykem komunikace je ale burgenlandská romština. Tyto a podobné aktivity vytváří a rozvíjí znalosti romštiny – ale také kultury a dějin jejich předků – mezi mladými burgenlandskými Romy. Je samozřejmě otázka, nakolik mohou zvrátit proces jazykové směny, rozhodně ale pomáhají tvořit pozitivní obraz romštiny mezi dětmi a dospívajícími. Vědomí vlastní etnicity a určitá hrdost na vlastní původ jsou přitom stěžejní pro budování sebejistoty a sebevědomí, které jsou základem pro společensko-ekonomickou integraci mladých Romů.

Romština ve Vídni

Ve Vídni najdeme jen poměrně málo lidí zabývajících se romštinou v rámci obecné výuky: jsou jimi tzv. učitelé mateřského jazyka (*MuttersprachenlehrerInnen*), zaměstnaní Vídeňskou radou pro vzdělávání, a romští asistenti ve škole při organizaci Romano Centro. Výuku jazyka vůbec nemají v popisu práce. Pomáhají s integrací a pokud ve škole používají romštinu, pak jen jako pomocný jazyk. V článku na stránkách OE1-Wissen, on-line služby Rakouského rozhlasu ORF, se dočteme, že:

„učitelé [...] s povděkem využívají pomoc takzvaných „učitelů mateřského jazyka“ při komunikaci s rodiči. Díky jejich pomoci se jim daří překonávat kulturní a jazykové bariéry [...] Ve Vídni jsou dva takoví učitelé [pro romštinu] [...] a vytváří kvalitní vazby s dětmi a rodinami tím, že dokáží pracovat s jejich jazykovou výbavou.“¹⁷

Samotný pojem učitel mateřského jazyka implikuje činnost – jmenovitě výuku jazyka – která se s touto prací ve skutečnosti vůbec nepojí.

Romští asistenti ve škole mají podobnou náplň práce. Jejich úkolem je pomáhat s integrací a romštinu využívají jen při komunikaci s dětmi a jejich rodiči. Romano Centro, tak jako jiné vídeňské romské nevládní organizace, úzce spolupracuje se školami, které se snaží zapojit do výuky témat týkající se situace, dějin, kultury a jazyka Romů, a to prostřednictvím celoškolských akcí nebo ročníkových projektů. Projekty, které by se zaměřovaly výlučně na romštinu, jsou spíše výjimečné, ale pokud na některé vídeňské základní škole romské děti jsou a škola s jejich pluriligvismem pracuje, pak se romštině dostává vyšší pozornosti. V této souvislosti vznikly některé informační iniciativy¹⁸ a vyvstaly podněty pro další aktivity a jeden konkrétní projekt.

17 Dostupné z: <http://oe1.orf.at/artikel/215503> [10. 11. 2015]. Článek pojednává o přelomovém, oceněném projektu LLP-Comenius INSETRom/Teacher In-Service Training for Roma Inclusion.

18 Například Ministerstvo školství zařadilo romštinu do informačního zdroje Jazykové profily (*Sprachensteckbriefe*), kde najdeme informace o autochtonních i alochtonních jazycích v Rakousku. Dostupné z: <http://www.schule-mehrsprachig.at/index.php?id=3> [11. 11. 2015].

Projekt *Quality Education in Romani for Europe* (Kvalitní vzdělávání v romštině pro Evropu, QualiRom)¹⁹ navázal na Rámcovou osnovu pro výuku romštiny (*Curriculum Framework for Romani, CFR*) a na ni navazující Evropská jazyková portfolia (*European Language Portfolio, ELP*).²⁰ CFR a ELP zpracovala Rada Evropy na základě Společného evropského referenčního rámce pro jazyky (*Common European Framework of Reference for Languages, CEFRL*). Projekt iniciovalo Evropské centrum pro moderní jazyky (*European Centre for Modern Languages, ECML*), napojené na Radu Evropy, a byl koordinovaný Univerzitou ve Štýrském Hradci s partnerskými institucemi z České republiky, Finska, Rumunska, Srbska a Slovenska. Příslušné aktivity projektu naplňovali odborníci ve spolupráci s učiteli romského původu.

Zmíněné aktivity byly určeny pro všechny úrovně vzdělávání kromě mateřských školek. Na základě obecných materiálů (CFR a ELP) byly zpracovány výukové materiály pro šest variet romštiny na úrovních od A1 po B2 dle CEFRL 1 pro základní, střední a vysokoškolské vzdělávání. Na vybraných základních a středních školách proběhla testovací výuka. Vypracovány byly také materiály ke kurzům pro mladší a dospělé studenty, které se zkoušely na Univerzitě ve Štýrském Hradci. V rámci projektu byla také vypracována osnova kurzů pro školení učitelů. Školení lidí, jež se na projektu podíleli, stejně jako jejich supervizi a hodnocení zajišťovali odborníci z ECML, kteří byli zárukou zajištění kvality a profesionálních standardů. Výsledky projektu jsou přístupné na webových stránkách projektu (<http://www.QualiRom.uni-graz.at>).

Navzdory tomu, že jsou tedy nyní k dispozici osnovy kurzů pro učitele, stejně jako mnoho učebních materiálů k různým varietám romštiny, stav výuky romštiny v Rakousku se nezměnil. Některé materiály ale alespoň využívají učitelé, kteří byli součástí QualiRomu, k nepovinným kurzům romštiny na školách, kde učí jako učitelé mateřského jazyka.²¹

Výuka romštiny mimo studijní programy

Organizace Romano Centro nabízí, byť nepravidelně, kurzy romštiny pro Romy i Neromy; vyučují se různé variety a dialekty. Mezinárodně rozšířené variety kalderašské a lovárské romštiny se v kurzech nabízí nejčastěji, některé kurzy jsou ale

19 QualiRom jako projekt spadá pod program EU Lifelong Learning Programme (511678-LLP-1-2010-1-AT-KA2-KA2MP). Aktivity realizované v Rakousku podpořilo také Rakouské federální ministerstvo školství, umění a kultury (BM:UKK) a Federální úřad pro podporu menšin.

20 Viz Rada Evropy (2008).

21 Materiály QualiRomu se užívají stále častěji a čteněji se zapojují také do aktivit mimo studijní plány v různých evropských zemích. Evropské centrum pro moderní jazyky navíc nabízí implementační semináře v návaznosti na projekt. Zdá se, že projekt QualiRom je alespoň do jisté míry udržitelný.

zaměřené i na burgenlandskou romštinu. Cílem všech kurzů je nabídnout přehled o romštině jako celku.

Aktivity pro veřejnost spojené s romštinou nabízejí také Vídeňská centra pro vzdělávání dospělých (*Wiener Volkshochschulen*), rozhodně se ale nejedná o výuku jazyka v pravém slova smyslu. Navzdory proklamovaným ambiciózním cílům tyto aktivity zprostředkovávají jen základní povědomí o romském jazyce a kultuře. Aktivity související s jazykem nabízejí také Vzdělávací centra pro burgenlandské Romy (*Volkshochschule der Burgenländischen Roma*), soustřeďují se přitom na burgenlandskou romštinu. V rámci nich zprostředkovávají lidem zvenčí cenný vhled do společensko-kulturní situace Romů. Žádná z těchto institucí ale nenabízí jazykové kurzy, které by odpovídaly standardním nárokům profesionální výuky jazyků.

Situace kurzů romštiny na univerzitách je podobná. Univerzity se sice snaží dostat institucionálním standardům, ale romštině se zde věnují jen v kontextu kurzů zaměřených na informování o jazyce a kultuře Romů. Příkladem jsou kurzy na univerzitách v Innsbrucku a Štýrském Hradci nebo na Burgenlandské pedagogické univerzitě (*Pädagogische Hochschule Burgenland*), která se soustředí téměř výhradně na burgenlandskou romštinu a burgenlandské Romy. Na této univerzitě rovněž začali zahrnovat místní varietu romštiny do aktivit zaměřených na školení učitelů. Na pracovních jazykových seminářích se zde zaměřují na poskytování informací a podpory pro učitele týkající se jazyků zejména těch etnických skupin, které žijí na území Burgenlandu, včetně burgenlandské romštiny.²²

Jazykové kurzy romštiny nabízí vedle odborných kurzů o dějinách, struktuře a sociolingvistické situaci romštiny také Jazykové centrum Univerzity ve Štýrském Hradci. Nekojí se ovšem pravidelně a nespádají pod normální studijní programy, což souvisí jak s prostorem pro jejich realizaci, tak s financováním, kurzy nicméně odpovídají standardům CEFR a využívají materiálů vzniklých v rámci projektu QualiRom.

Závěry

Následující seznam je shrnutím nastíněných vzdělávacích aktivit a iniciativ spojených s rakouskou romštinou:

- výuka romštiny jako volitelného předmětu,
- výuka romštiny na úrovni nevládních organizací,
- uplatnění romštiny v kontextu vzdělávacích integračních iniciativ,
- informování o romštině jako součást školních projektů,
- informování o romštině v programech vzdělávání dospělých,
- informace o romštině na univerzitách,
- výuka romštiny na univerzitách.

²² Dostupné z: <http://www.ph-burgenland.at/Sprachenwerkstaetten.744.0.html> [28. 12. 2011].

Porovnáme-li tento stav se situací před uznáním Romů jako etnické skupiny v roce 1992, vidíme, že došlo k jistému pokroku.²³ Nicméně, pokud jej srovnáme s rámcovými podmínkami pro zachování jazyka, pochopíme, proč jsou současné aktivity mnohdy označovány za symbolické. Představa o emancipaci romštiny jako protiváhy oficiálního jazyka (němčiny) je sice utopická, romština by ovšem stále mohla nabýt statusu srovnatelného s jinými jazyky etnických menšin. Ty mají, na rozdíl od romštiny, psanou tradici a ve státech sousedících s Rakouskem také status úředního jazyka.

Úkolem státu ani jeho správních orgánů není udržování romského jazyka. Je na samotných Romech, jestli jej budou užívat v každodenní komunikaci – nebo nikoli. Stát by však měl vytvořit nezbytné rámcové podmínky pro to, aby si každý příslušník určité menšiny mohl svobodně zvolit svůj jazyk jako nástroj komunikace. Mezi takové podmínky patří nezbytná infrastruktura ve vzdělávacím systému, která v případě rakouské romštiny dosud stále neexistuje.

Z anglického originálu přeložil Antonín Handl

23 „Cesta od ničeho k něčemu je věčná.“ (Jihomaďarský anonym, konec 20. století).

Literatura

- Council of Europe. 2008. *A curriculum Framework for Romani*. Strasbourg. Dostupné z: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Romani_doc_EN.asp [cit. 10. 11. 2015]
- d|ROM|a – *periodikum rakouských Romů vycházející ve Vídni*
- HALWACHS, D. W. 1994. Romové v Burgenlandu / Zachová se jejich jazyk? *Romano džaniben*, 1 (1): 38-41.
- HALWACHS, D. W. 2005. Roma and Romani in Austria. *Romani Studies*, 15 (2): 145-173.
- HALWACHS, D. W. 2010. Romani teaching: some general considerations based on model cases. *European Yearbook of Minority Issues*, 9, 249-269.
- HALWACHS, D. W. 2012. Romani teaching in Austria. *Journal of Ethnic Studies*, 68, 34-51.
- HALWACHS, D. W., KLINGE, S. A., SCHRAMMEL-LEBER, B. 2013. *Romani, Education, Segregation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Graz: RomIdent Working Papers. Dostupné z: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb/web/files/pdfs/356/Paper3.pdf>
- UNESCO. 1953. *The Use of Vernacular Languages in Education*. Paris. Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0000/000028/002897EB.pdf> [cit. 10. 11. 2015]